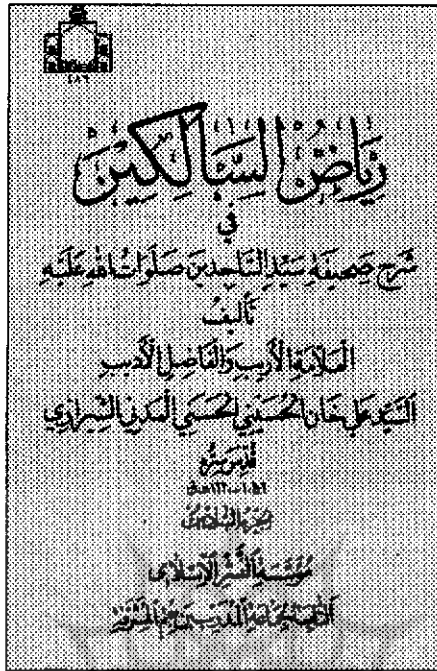

۱- آمال العارفين في شرح صحيفه سيدالساچدين (عربی)
 ميرزا عبدالوهاب بن محمد صالح برغانی قزوینی (م ۱۲۹۴ ق)
 شرح مزجی بسیار مفصلي است بر صحيفه سجادیه که با در نظر گرفتن مطالب و نظرات سيدعلی خان کبير در کتاب رياض السالکين و نقل احاديث و روايات و آوردن گفته‌های فلاسفه و عرفای معروف و گفتگو در آن‌ها و سعی در پیوند دادن مبانی فلسفی یا اعتقادات دینی تنظیم شده است.
 نسخه منحصر این شرح - بنا بر اطلاع ما - در کتابخانه آیت الله مرعشی قم نگهداری می‌شود که حاوی جلد اول مشتمل بر سه دعای اول صحيفه می‌باشد و در چهارم ماه مبارک رمضان ۱۳۹۱ ق به پایان رسیده است و از نگارش دیگر مجلدات آن اطلاعی نداریم.
 ر.ک: دایره‌المعارف تشیح، ج ۳، ص ۱۸۵؛ مستدرکات اعیان الشعیه، ج ۲، ص ۳۰۴؛ المآثر و الآثار، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، ص ۱۶۳؛ الکرام البرره، ج ۲، ص ۸۰۸؛ مقدمه موسوعه البرغانی فی فقه الشیعه، ج ۱، صص ۴۸-۴۹.
 آغاز: «الحمد لله رب العالمين و الصلوه والسلام علی خیر خلقه و آله الطاهرين و لعنه الله علی اعدائهم اجمعين. و بعد فيقول الفقير... هذا ما يومله العالم البصير و يشاققه العامل الخبير.
 جعلنا الله فيهما من الفائزين الاخيار بمحمد و آله الابرار صلوات الله عليهم مادام الليل و النهار وليكن هذا آخر اول مجلدات آمال العارفين في شرح صحيفه سيدالساچدين».
 نسخه‌ها: ۱- مرعشی قم، شماره ۸۸۵۴، نستعلیق و متن دعاها

در شرح لغات قرآن مجید و صحیفه سجادیه کامله.
 ر.ک: الذریعه، ج ۳، ص ۳۳۳
 نسخه: آستان قدس رضوی، شماره ۶۱۱۰، نستعلیق، مولف،
 بی تاریخ [فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس رضوی، ص
 ۱۰۳]

۴- التحفه الرضویه فی شرح الصحیفه السجادیه (عربی)
 قاضی بن کاشف الدین محمد اردکانی بزدی (بعد از ۱۰۵۷ ق)
 شرح مبسوطی است بر صحیفه، مشتمل بر «تحقیقات رابعه و
 تدقیقات شاهقه» که به نام شاه عباس دوم صفوی (۱۰۷۷ ق)
 نگاشته شده است. پایان تالیف آن چهارشنبه سلخ ذی الحجه
 ۱۰۵۶ ق است و از آن فقط دو دعای اول صحیفه شرح شد. سپس
 مولف به شرح فارسی خود با همین نام پرداخته است.

ر.ک: الذریعه، ج ۳، ص ۴۳۵ و ج ۱۳، صص ۳۵۵-۳۵۶؛
 طبقات اعلام الشیعه (القرن الحادی عشر)، صص ۶۰۳-۶۰۴؛
 فهرست نسخ ملی کتابخانه ملی ایران، ج ۱۱، صص ۵۱۶-۵۱۷؛
 اعیان الشیعه، ج ۸، ص ۴۴۸ و ج ۱۰، ص ۹۸.

آغاز: «نحمدک یا من وشحت مفتتح الصحیفه الكامله
 لطاعات اعمالنا بانخراطنا فی الفرقه العلیه الامامیه.
 انجام: «ارادعلیه السلام بقوله ذوالفضل انه لیس له مماثل
 بحسب الوجود الخارجی العینی اذ لایمائله ولا یذانیه فی هذاالفضل
 شیء فی الوجود العینی.»

نسخه‌ها: ۱- ملک تهران، شماره ۵۸۳۴، نسخ، سده ۱۱ هـ،
 دعاها معرب و سنگرف، ۱۸۹، برگ، ۱۲ سطر [فهرست ملک، ج ۱،

نسخ، خط مولف، نسخه تصحیح شده و در حاشیه افزودگی‌های
 بسیاری دارد، در آغاز چندتقریب به نظم و نثر از میرزا سعیدخان وزیر
 دول خارجه و مرتضی شریف حسینی در مورد کتاب دیده می‌شود،
 ۲۸۴ برگ، سطور مختلف [فهرست مرعشی، ج ۲۳، صص ۴۱-۴۲]

۲- اسفارالداعین علی شرح صحیفه سیدالعابدین
 محمدبن علی بن احمد شامی (قرن ۱۲ هـ)
 شرحی است بر صحیفه سجادیه که در ۱۵ رمضان ۱۱۱۷ ق
 تالیف آن به پایان رسیده است. ترجمه مولف آن به دست نیامد.
 آغاز: «الحمدلله منزل الصحف علی ابراهیم و موسی... و بعد
 فیقول الفقیر الحقیر الی الله الراجی عفوه محمدبن علی بن
 المرحوم المبرور احمدبن علی بن علی بن محسن الشامی... و
 سمیتها باسفار الداعین علی شرح صحیفه سیدالعابدین.»

نسخه‌ها: ۱- کتابخانه عمومی خدابخش پتنه - هندوستان،
 شماره ۲۷۰۳، نسخ، ۱۱۱۷ ق، نسخه قبلا در تملک حسین بن
 ابراهیم احسائی بوده است.

[catalogue of the Arabic and persian Manuscripts]

[in ORIENTAL PUBLIC LIBRARY At
 BANKIPORE, MAULAVI MUINUPPIN
 NADWI AND MAULAVI ABPUL HAMID,
 PATNA, ۱۹۹۲, volume, XXIV, page ۶۷]

۳- تبیان اللغة (فارسی)

میرزا محمدعلی بن محمدنصیر گیلانی چهاردهی
 (م ۱۳۳۴ ق)

ص ۱۱۷]

- ۲- کتابخانه امیرالمومنین علیه السلام نجف، شماره ۵۶۲، نستعلیق، دارای تزیینات، سده ۱۱ هـ، مجدول، عناوین شنگرف، ۲۰۷ برگ [مجله تراثنا، ش ۵۹-۶۰، ص ۲۶۲]
- ۳- آستان قدس رضوی، شماره ۹۶۶۶، نستعلیق خوش، عبارات ادعیه با شنگرف، مجدول، نسخه مصحح است، سده ۱۱ هـ، قسمت اعظم صفحه اول کسر و صدمه دیده است، ۱۷۴ برگ، [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۱۳۸-۱۳۹]
- ۴- دانشگاه تهران، شماره ۷۰۲۰، نسخ، سده ۱۱ هـ، عنوان و نشان شنگرف، ۲۰۶ برگ، ۱۴ سطر، باعنوان «شرح الصحیفه السجادیه» [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۶، ص ۴۳۴]
- ۵- ملک تهران، شماره ۲۸۱۲، نستعلیق، قرن ۱۲ هـ، عنوان و نشان شنگرف، ۱۵۰ برگ، ۱۷ سطر [فهرست ملک، ج ۲، ص ۱۰۸]
- ۶- ملی تهران، شماره ۲۹۳ / ف، نسخ خوش، قرن ۱۲ هـ، عنوانها شنگرف، ۲۴۵ برگ، ۱۴ سطر [فهرست ملی تهران، ج ۱، صص ۲۸۸-۲۸۹]
- ۷- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۴۷، نسخ، رساله دوم مجموعه، ص ۱۶۹-۲۹۴، [فهرست مجلس، ج ۵، صص ۵۰۱-۵۰۲]
- ۸- مسجد اعظم قم، شماره ۶۷۰، رقی، ۱۴۶ برگ [فهرست مسجد اعظم، ص ۶۶]
- ۹- ترجمه شرح الصحیفه السجادیه (فارسی)

از؟

در فهرست کتابخانه دانشکده الهیات مشهد، نسخه شماره ۱۱۶۴ باعنوان شرح شیخ علی صغیر بر صحیفه سجادیه معرفی شده است. اما این انتساب صحیح نمی باشد چه این نسخه فارسی است و شرح شیخ علی صغیر بر صحیفه عربی می باشد. (نک: شرح الصحیفه السجادیه، علی بن زین الدین بن محمد بن حسن صاحب معالم عاملی معروف به شیخ علی صغیر، همین مقاله) ظاهراً نسخه مذکور ترجمه‌ای از شرح شیخ علی است زیرا همه مواردی که به عنوان کتابشناسی در فهرست ذکر شده، با مشخصات شرح عربی تطابق کامل دارد. همچنین در ترقیمه نسخه چنین آمده است: «يقول المترجم فرغ... حامداً مصلیاً قدام الفراغ من هذا الدعاء الشريف من نسخه کتبت من نسخه کتبت من نسخه مترجمها» که به صراحت بر ترجمه بودن آن اشاره می کند. احتمالاً دلیل این اشتباه افتادن برگ آغاز نسخه و شاید نداشتن خطبه ترجمه باشد.

این ترجمه به تاریخ جمعه ۱۵ جمادی الثانی ۱۱۲۳ ق به پایان رسیده است.

آغاز موجود (پس از یک برگ): «چهارم دعا صحیفه این دعا را ابن طاووس (ره) در مهج الدعوات نقل فرموده و ملخص».

- ۲- ملک تهران، شماره ۵۷۴۶، نسخ، سده ۱۱ هـ، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۶۷ برگ، ۱۲ سطر [فهرست ملک، ج ۱، ص ۱۱۷]
- ۳- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۴۸، رساله سوم مجموعه، ص ۲۹۹-۵۲۱، نسخ، در معرفی این نسخه تاریخ تالیف کتاب ۱۰۷۰ ق آمده که غلط است و احتمالاً نشان‌گر تاریخ کتابت نسخه می باشد [فهرست مجلس، ج ۴، صص ۳۰-۳۱]
- ۴- مرکز احیاء میراث اسلامی قم، شماره ۲۹۱۳، نسخ، عناوین شنگرف و آیات به لاجورد، مصحح، مجدول، نسخه نفیس و زیبا، ۱۸۹ برگ، ۱۲ سطر [فهرست منتشر نشده]

۵- تحفه الرضویه فی شرح الصحیفه السجادیه (فارسی)

قاضی بن کاشف‌الدین محمد اردکانی یزدی (بعد از ۱۰۵۷ ق) چنان چه گذشت یزدی ابتدا قصد داشت شرحی مفصل به زبان عربی بر صحیفه سجادیه بنگارد اما پس از شرح دو دعا تصمیم می‌گیرد برای نفع عموم مردم از دقائق و اسرار آن، منتخبی از شرح عربی خود را به فارسی برگرداند. اما ظاهراً هر دو شرح او ناتمام مانده و از شرح فارسی فقط ۱۱ دعا نگاشته شده است. یزدی این شرح را نیز به نام شاه عباس دوم صفوی (۱۰۷۷ق) در ربیع‌الاول ۱۰۵۷ نوشته است.

وی در پایان دعای صلوات بر آدم و دو دعای دیگر که در صحیفه سجادیه به خط کفعمی در اختیارش بوده را به همراه صلوات شرح کرده است.

خود وی در مقدمه چنین آورده است: «از برکات و میامن این وادی مقدس به خاطر قاطر رسید که شرح مبسوطی بر ادعیه سجادیه ملقب به زبور اهل بیت عصمت صلوات‌الله علیهم اجمعین به لغت بلند رتیب عربی نویسد، مشتمل بر تحقیقات رایجه و تدقیقات شاهقه و... و چون مقصود اصلی این بود که طبقات انام از خواص و عوام از فیض آن متمتع و بهره‌مند گردیده ثواب آن به روزگار فرخنده آثار اشرف اقدس اعلی واصل و لاحق گردد بنابراین منتخبی از آن را از لغت عربی به زبان فصاحت نشان فارسی به عبارتی در غایت وضوح نقل نموده».

آغاز: «الحمد لله الذی جعل الدعاء فی الصحیفه الکامله زین العابدین و خصنا بالاحتذار فی مراسمه بامام الساجدین

انجام: «باعث خشنودی و رضای تو در آن بوده باشد ای رحیم‌تر و مهربان‌تر از هرکس که صاحب رحم و مهربانی باشد».

نسخه‌ها: ۱- کتابخانه امیرالمومنین علیه السلام نجف، شماره ۱۶۱۹، احتمالاً به خط مولف، ۱۴۲ برگ [مجله تراثنا، ش ۵۹-۶۰،

ص ۲۶۱]

شماره ۳۷ - انارکلی، نسخ خوش، محمدابراهیم بیگ تبریزی، ذیقعدہ ۱۰۷۷ ق، عنوان شنگرف، جدول، ۳۴۸ برگ، در این فهرست مولف میرداماد ذکر شده است [فهرست مشترک پاکستان، ج ۱۴، صص ۸۶۱-۸۶۲]

۸- ترجمه صحیفه سجادیه (فارسی)

محمدصالح بن محمدباقر روغنی قزوینی (م ۱۱۱۶ ق) روغنی پس از اتمام شرح عربی خود بر صحیفه سجادیه به تاریخ ۱۰۷۳ ق و بعد از شرح مفصل فارسی‌اش مبادرت به این ترجمه نموده است. روش وی چنین است که مضامین ادعیه را بی‌ذکر متن، به فارسی نگاشته و حسب المقدور رعایت الفاظ و سیاق اصل را از لحاظ سادگی و روانی ترجمه لحاظ داشته است و گویی نسخه، یک صحیفه سجادیه فارسی است. برای آشنایی بیشتر با این ترجمه قسمتی از خطبه آن نقل می‌شود: «اما بعد می‌گویند فقیر... که به تاریخ هفتاد و سه بعد از هزار هجرت مقدسه این کم بضاعت شرحی مفید بر صحیفه کامله مبارکه سجادیه... به عربی نوشتم مشتمل بر مطابق لایق و مقاصد نافع ولیکن همت‌ها از آن متقاعد بوده اکثر مطالبان را از آن نفعی لایق از آن روی که عابدان زمان ما و مخلصان راغب به عبادت و دعا و اکثر از عامه مردمانند نه آنان که خود را خاصه می‌نامند و تتبع کتب مدونه علوم مرسومه و تعلم لغت عربی می‌نمایند پس ثانیاً به التماس دوستان مومن شرحی به فارسی نوشتم و بذلت جهد و توضیح کلام نمودم. خاطرها به آن مایل که به نفعش شامل و سهل التناول بود ولیکن چون کلام عربی و فارسی را در بعضی مطالب با هم تفاوتی ظاهر در سیاق می‌باشد و مراعات مطابقت سیاق قل ام‌کثر مترجم را احياناً مضطر می‌گرداند و سخن را از کمال سلاست و فصاحت مانع می‌شود. به این سبب ترجمه بعضی از فقرات آن کلام عالی مقام چنان‌چه می‌خواست لباس ظهور بیوشید و هم به سبب تحلل لفظ و بفکک اجزا مدعا را اختلالی می‌رسد پس ثالثاً استخاره نمودم به خدای عز و جل و مضامین آن ادعیه شریفه را خالی از لفظ به فارسی محرر ساختم و رعایت آن الفاظ و آن سیاق حسب المقدور منظور داشتم و آن معانی گرامی را به کلامی روان و آسان، بی‌تکلف و تعقید باز نمودم و امید دارم که این ترجمه چنان دلپذیر باشد که هیچ کس را از آن گریز نباشد و قائل دست رد بر آن نهد...»

روغنی در انتهای ترجمه ادعیه صحیفه کامله به ترجمه چند دعا از ملحقات آن نیز پرداخته است که عبارتند از: «تسبیحه علیه‌السلام - فی الاستعاذه - فی التمجید علی حق تعالی - صلوته علی آدم علیه‌السلام - طلب الحوائج و دفع المخرومات - مباحذره و یخافه - فی الالحاح - فی ذکر آل محمدصلی الله علیه و آله و

انجام: «همه به یک معنی خواهد بود والله یعلم. یقول المترجم فرغ... حامداً مصلياً. قد تم الفراغ من هذا الدعاء الشريف من نسخه کتبت من نسخه کتبت من نسخه مترجمها.»

نسخه‌ها: ۱- دانشکده الهیات مشهد، شماره ۱۱۶۴، نسخ، آغاز نسخه کسر است و اوراق پراکنده صحافی شده است، عبدالله، شوال ۱۱۴۱ ق، نسخه در ذیقعدہ همان سال مقابله شده است. عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۱۶ و ۱۸ سطری [فهرست دانشکده الهیات مشهد، ج ۲، صص ۲۹۵-۲۹۶]

* ترجمه صحیفه سجادیه

حیدر بن قوام‌الدین حسینی (قرن ۱۱ هـ)

در فهرست قبلی کتابخانه آیت الله گلپایگانی^۱ نسخه‌ای از ترجمه صحیفه سجادیه از محمد صالح بن محمدباقر روغنی قزوینی (م ۱۱۱۶ ق) به دلیل آن که بدون خطبه بوده است به کاتب آن نسخه یعنی حیدر بن قوام‌الدین حسینی نسبت داده شده است. حال آن که چنین ترجمه‌ای از این شخص وجود خارجی ندارد. شماره قدیم این نسخه ۱۴۸۰ و شماره جدید آن ۲۵/۱۸۱ می‌باشد. برای اطلاعات نسخه‌شناسی این نسخه رک: ترجمه صحیفه سجادیه، از محمد صالح بن محمد باقر روغنی قزوینی (م ۱۱۱۶ ق) در همین مقاله.

۷- ترجمه صحیفه سجادیه (فارسی)

صفی قلی بن نوروز ایمر ترکمان

ترجمه و شرح نسبتاً مختصر و مزجی است بر صحیفه سجادیه که در مورد مولف آن دو احتمال داده‌اند: ۱- در فهرست مشترک پاکستان، ج ۱۴، صص ۸۶۱-۸۶۰ «میرداماد» را مولف آن دانسته‌اند اما این انتساب قطعاً غلط است زیرا حاشیه میرداماد بر صحیفه عربی است و در همین ابتدا به تفصیل معرفی شده است. (رک: حاشیه‌الصحیفه السجادیه، سیدمحمدباقر بن محمدحسینی استرآبادی میرداماد، همین مقاله)

۲- در فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر هند، ج ۱، ص ۳۲۱ آن را به «صفی قلی بن نوروز ایمر ترکمان» نسبت داده‌اند که ذکر از او در کتب تراجم به میان نیامده است. آغاز: «الحمد لله الاول ستایش مر خدای را که پیش از همه چیز است بلا اول کان قبله بی‌آن که پیش از او چیزی باشد.» نسخه‌ها: ۱- کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر هند،

شماره ۴، Univ. Traditian Suppl. نسخ و نستعلیق، صفی قلی بن نوروز ایمر ترکمان (خط مولف)، ۱۰۷۲ ق، ۲۴۴ برگ، ۱۵ سطر [فهرست میکروفیلم‌های نسخه‌های خطی فارسی و عربی کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر - هند، ج ۱، ص ۳۲۱] ۲- کتابخانه احسان بخش دانش آباد (شهر لاهور) - پاکستان،

ادعیه ایام هفته.»

ر.ک: الذریعه، ج ۴، ص ۱۱۲؛ امل الامل، ج ۲، ص ۲۷۷؛ طبقات اعلام الشیعه، ج ۵، صص ۲۸۳-۲۸۴؛ ریحانه الادب، ج ۲، ص ۳۴۳؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج ۳، ص ۲۳۱؛ ملاصالح قزوینی شارح بزرگ نهج البلاغه، محمدرضا بندرچی، فصلنامه علوم حدیث، شماره ۱۸، صص ۱۲۳-۱۳۲

آغاز: «الحمد لله الذی هدانا لهذا وما كنا لنهتدی لولا ان هدانا الله... و کان من دعائه علیه السلام اذا ابتدا بالدعاء... سیاس بی قیاس خدای را که اول اشیاست قدیم بی انتها و آخر اشیاست.» پس حکم برای من بهترین احوال و امور در عاقبت و برهان از فتنها که می کشاند به ضلالت به رحمت خود، یا ارحم الراحمین و صلی الله علی سیدنا محمدرسول الله و المصطفی و علی آله.»

انجام شرح ملحقات: «تمام کنی احسان خود را در باقی مانده از عمرم چنان چه احسان نمودی در گذشته یا ارحم الراحمین.» نسخه ها: ۱- آستان قدس رضوی، شماره ۳۱۹۹، نستعلیق، ۱۴ رمضان ۱۱۳۴ ق (تاریخ تحریر اوراق کسنروسی شده)، بعضی از اوراق رطوبت دیده و وصالی شده، عناوین شنگرف.

۷۹ برگ [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۱۵۶-۱۵۷ و ج ۲، صص ۳۱-۳۲ ادعیه]

۲- گلبایگانی قم، شماره $\frac{۲۵}{۱۸۱}$ ، رساله ۴ مجموعه، ص ۴۸-۱۰۴ نستعلیق، حیدرین قوام الدین حسینی، ۱۵ محرم ۱۰۹۲ ق، ۲۱ سطر [فهرست منتشر نشده]

۳- گلبایگانی قم، شماره $\frac{۷۷}{۳۴}$ ، تحریری، در اول رساله دو دیباچه به فارسی تحریر شده است، این نسخه ملحقات را ندارد. ۱۰۲ برگ، ۱۵ سطر [فهرست منتشر نشده]

۹- ترجمه صحیفه سجادیه (فارسی) محمد صفی (قرن ۱۱ هـ)

مؤلف آن را به خواهش فرزندش زین العابدین در استرآباد ترجمه و در روز یکشنبه ۹ ذیحجه ۱۰۷۶ ق به پایان برده است.

نسخه ها: ۱- دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۲۲۱، نسخ معرب، ترجمه زیر سطور به شنگرف، در آخر نسخه دارای یادداشتی به خط مترجم، با تزیینات، عناوین مطلا، ۲۳۰ برگ، ۹ سطر [فهرست دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، ص ۱۲۲]

۱۰- ترجمه صحیفه سجادیه (فارسی)

محمدهادی بن محمدصالح مازندرانی معروف به مترجم (م ۱۱۲۰ ق)

در فهرست در مورد این ترجمه توضیحی داده نشده است. پایان تالیف آن درالذریعه ۱۰۸۳ ق ذکر شده است. ر.ک: الذریعه، ج ۴، ص ۱۱۲ و ج ۱۳، ص ۳۵۹؛ طبقات اعلام الشیعه (الکواکب

(المنتیره)، صص ۸۰۵-۸۰۶ آغاز دعای اول: «سیاس بی قیاس خدای را که اول اشیاست قدیم بی ابتدا و آخر اشیاست»^۱ نسخه ها: ۱- کتابخانه‌های شخصی، بدون شماره [میراث اسلامی ایران، ج ۷، ص ۴۶۶] ۱۱- ترجمه صحیفه سجادیه (فارسی) از: ؟

ترجمه تحت اللفظی بسیار مختصری است از صحیفه سجادیه که مؤلف آن شناخته نشد؛ اما در فراز صفحه اول نسخه مرعشی آمده: «شرح صحیفه کامله که بفرموده نواب اشرف همایون اعلی محمدحسین خونساری نموده» ولی ظاهراً ترجمه آقا حسین بن جمال الدین خونساری مذکور در الذریعه، ج ۴، ص ۱۱۲ نباشد. این ترجمه از ملحقات شامل دعاهاى تمجید، تذلل، ذکر آل محمد، صلوه علی آدم، فی الکرب و الاقاله، مما یحذره و یخافه و ایام هفته است.

آغاز ترجمه دعای اول: «سیاس مر خدای را که اول همه است بی آن که اولی باشد پیش از او و آخر همه است بی آن که آخری باشد پس از او.

انجام ترجمه صحیفه: «رهایى ده مرا از گمراه کنندگان فتن‌ها به رحمت خود ای مهربان‌ترین مهربانان و رحمت کناد خدای بر مهتر ما محمد صلی الله علیه و آله و سلم رسول خدای که برگزیده است و بر آل او که یاکانند.»

انجام ملحقات: «چنان چه احسان کرده در آن چه که گذشت از آن ای رحیم‌ترین رحم‌کنندگان.»

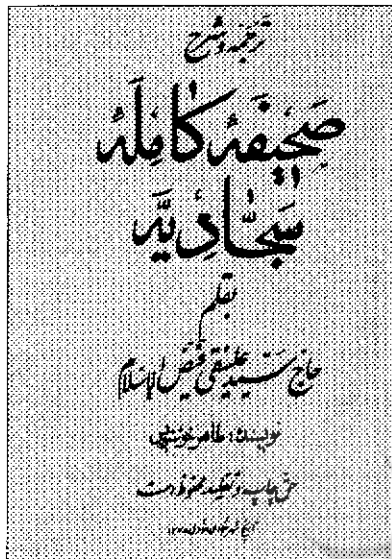
نسخه ها: ۱- آستان قدس رضوی، شماره ۱۲۰۵۰، نسخ، ۱۰۷۲ ق، عناوین به شنگرف، ترجمه بین سطور به شنگرف، دارای تزیینات فراوان، نسخه مصحح و مقابله شده، ۱۰۴ برگ، ۱۲ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، ص ۳۴۴]

۲- آستان قدس رضوی، شماره ۱۰۰۸۳، نسخ و نستعلیق، نسخه دارای مهری مورخ ۱۰۷۴ ق است، دارای تزیینات فراوان، نسخه مصحح و معلق به حواشی میرداماد و توضیحات لغوی فارسی، ۱۸۸ برگ، ۲۰ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۴۶-۳۴۷]

۳- مسجداعظم قم، شماره ۲۸۵۷، نستعلیق تحریری، ذیقعه ۱۰۸۴ ق، ۷۶ برگ، ۱۸ سطر، [فهرست مسجد اعظم، ص ۷۸ و فهرست منتشر نشده]

۴- آستان قدس رضوی، شماره ۱۰۲۶۵، نسخ و نستعلیق، نورالدین محمدبن میرزاییگ رازی، ۱۰۸۸ ق (این نسخه، بیست و یکمین صحیفه دستنویس کاتب است)، دارای تزیینات، ۲۲۲ برگ، ۱۸ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۵۰-۳۵۱]

۵- گلبایگانی قم، شماره $\frac{۲۶}{۱۸۸}$ ، نسخ و نستعلیق، ترجمه به

شنگرف و زیرنویس، نورالدین محمدبن میرزاییگ رازی، صفر ۱۰۹۱ ق، در حاشیه تصحیح شده، دارای تزیینات، ۲۲۸ برگ، ۹ سطر [فهرست منتشر نشده]

۶- مرعشی قم، شماره ۸، نستعلیق، عناوین شنگرف، این نسخه تا دعای پنجاه و یکم را دارد، چهار برگ اول دارای حاشیه، ۱۳۶ برگ، ۱۴ سطر [فهرست مرعشی، ج ۱، ص ۲۲]

۷- آقای غلامعباس بن احمدعلی در شهر سکرد و ایالت بلتستان پاکستان (خصوصی)، بدون شماره، نستعلیق، سده ۱۳ هـ، ۲۰۰ صفحه [فهرست مشترک پاکستان، ج ۱۴، صص ۸۶۲-۸۶۳]

۸- مجلس شورای اسلامی، شماره ۴۱۵۱، نسخ زیبا و نستعلیق، سده ۱۲ هـ، با سرلوح زرین، عناوین شنگرف، با ترجمه زیرنویس به شنگرف، با حاشیه نویسی، ۱۷۰ برگ، ۱۸ سطر [فهرست مجلس، ج ۱۱، ص ۱۵۵]

۱۲- ترجمه صحیفه سجادیه (فارسی)

از: ؟

در فهرست توضیحی در مورد این ترجمه داده نشده است. آغاز افتاده: «از آن نفعی لایق نبود از آن روی که عابدان و مخلصان راغب به عبادت و دعا کثرالله امثالهم».

انجام: «و در پناه حمایت تو می‌گریزیم و لاجول و لاقوه الایک یاکریم یاکریم برحمتک یا ارحم الراحمین».

نسخه‌ها: ۱- دانشکده الهیات تهران، شماره ۳۹۴، د، نستعلیق، محمدحسن دامغانی، پایان رمضان، ۱۳۳۵ ق، عنوانها و نشانیها شنگرف، ۱۵۲ برگ، ۱۲ سطر [فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، صص ۲۸-۲۹]

۱۳- ترجمه صحیفه سجادیه (فارسی)

از: ؟

ترجمه شیوایی است از صحیفه سجادیه با توضیح برخی لغات و شرح و بسط برخی از فرازها مفید برای همگان.

آغاز: «بسمله، حدثنا سیدالاجل نجم‌الدین... بنا بر قول مشهور عمیدالروسا است و او از مشایخ عظام فرقه اسماعیلیه امامیه است.»

انجام: «و نجات ده مرا از فتنه‌های موجب ضلالت برحمتک یا ارحم الراحمین و صلی الله علی سیدنا محمد رسول الله المصطفی و علی آله الظاهرین».

نسخه‌ها: ۱- ملک تهران، شماره ۲۴۷۷، نسخ، محمدصادق بن ملاقاسم، ۱۲۵۷ ق، عناوین و نشانیها شنگرف، ۱۹۶ برگ [فهرست ملک، ج ۲، ص ۱۳۶]

۲- آستانه مقدسه حضرت معصومه سلام‌الله علیها قم، شماره ۱۳۸، نسخ و نستعلیق، آغاز افتاده، عناوین زرین، مجدول، تمامی صفحات وصالی شده، آسیب فراوانی توسط موریانه به خطوط

رسیده، ۲۲۱ برگ، ۱۷ سطر [فهرست آستانه مقدسه حضرت معصومه سلام‌الله علیها قم، ج ۱، ص ۱۶۰]

۱۴- ترجمه الصحیفه السجادیه و ملحقاته (فارسی)

حسن بن ابی القاسم نیشابوری

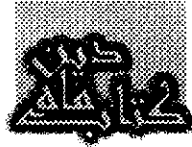
در فهرست توضیحی در مورد این شرح داده نشده و اطلاعی نیز از مولف کتاب حاصل نشد اما از زیر سطور بودن ترجمه می‌توان احتمال داد که حسن بن ابی‌القاسم نیشابوری کاتب نسخه باشد نه مولف آن.

آغاز: «بسم‌الله... ابتدا می‌کنم به نام خداوندبخشاینده و مهربان، حدثنا السیدالاجل... روایت کرد ما را سید بزرگوار».

نسخه‌ها: ۱- کتابخانه دانشگاه استانبول - ترکیه، شماره UK.FY.۳۰۹، نسخ معرب و نستعلیق، شنبه ۱۷ رجب ۱۰۹۸ ق، دارای تزیینات، عبارات دعا مشکئی و ترجمه به فارسی بین السطور به شنگرف، ۲۳۵ برگ، ۱۸ سطر [فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه دانشگاه استانبول، توفیق هاشم سبحانی و حسام‌الدین آق سو، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۴ ش، ص ۱۷۶]

۱۵- ترجمه ملحقات صحیفه سجادیه (فارسی)

محمدحسین بن محمدصالح حسینی خاتون آبادی (م ۱۱۵۱ ق) خاتون آبادی، ملحقات صحیفه سجادیه را که علامه مجلسی آن‌ها را گردآورده و شامل ۱۱ دعا می‌باشند را در این کتاب به فارسی ترجمه کرده‌است و در مقدمه درباره علت انجام این کار می‌گوید: «اما بعد چنین گوید فقیر... که چون جدعلامه‌ام مجلسی قدس‌الله روحه‌الشریف چند دعا در روایات غیرمشهوره صحیفه

اصفهان به سال ۱۰۶۸ق انجام داده است، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۸۴ برگ، ۱۲ سطر [فهرست مرعشی، ج ۱۶، ص ۳۱۶]
 ۴- آستان قدس رضوی، شماره ۱۴۸۴۹، رساله سوم مجموعه، نسخ سده ۱۱ هـ، مجدول، عناوین شنگرف، آغاز افتاده، ۲۵ سطر، در برگ شناسنامه به غلط حدیقه الصومیه از شیخ بهایی معرفی شده است [زیوت]

[لازم به ذکر است تعداد نسخه‌های این کتاب به ۲۸ مورد بالغ می‌گردد که برای پرهیز از اطاله کلام، ذکر کلیه موارد را به فرصتی دیگر وامی‌گذاریم]

۱۷- تلخیص ریاض السالکین (عربی)

از:؟

گزیده‌ای از کتاب ریاض السالکین سیدعلی خان مدنی (م ۱۱۱۸ ق) است. در فهرست کتابخانه مرعشی آمده: «به نظر می‌رسد که این کتاب قبل از تالیف ریاض السالکین نوشته شده و سپس شرح گردیده و به صورت ریاض درآمد و این احتمال بر این گمان است که تلخیص‌کننده این کتاب، شخص مولف باشد و باعث تقویت این گمان، اینست که حواشی موجود در این کتاب، جزو متن کتاب ریاض السالکین است با به عبارت دیگر - اگر فرضیه صحیح باشد - حواشی این کتاب، در مقام شرح و بسط، به متن کشیده شده و بر آن افزوده شده است.»

در فهرست این تلخیص به مولف ریاض السالکین نسبت داده شده ولی هیچ‌گونه شاهدهی دال بر این مطلب نه در متن کتاب و نه در منابع دیگر به دست نیامد.

آغاز: «حدثنا، قیل، القائل هوالشیخ الجلیل علی بن السکون من ثقات علماء الامامیه و قیل بل هو عمید الروسا هبه‌الله بن حامد» آغاز دعای اول: «و کان من دعائه علیه‌السلام الواو للاستیناف و فاعل کان مقدر و هو اما المصدر المدلول علیه بقوله اذا ابتدی الخ.»

انجام افتاده: «اداه الیه قبله و قد تقدمت بالوعید و تطلقت بالترغیب و ضربت الامثال.»

نسخه‌ها: ۱- مرعشی، شماره ۱۱۴۸۲، نسخه و نستعلیق، اواخر سده ۱۱ هـ، در حاشیه تصحیح شده، عناوین شنگرف، این نسخه شامل ۳ دعای اول صحیفه و برگ آغاز دعای ۴ و از دعای ۳۸ الی ۴۶ می‌باشد، ۸۰ برگ، ۱۵ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲۹، صص ۱۰۸-۱۰۹].

همچنین در مرکز احیاء میراث اسلامی قم شرحی بر صحیفه به شماره ۲۴۰۹ موجود است که پس از مقابله معلوم شد تلخیص ریاض السالکین می‌باشد. ولی از آن جا که شامل دعاها ۲۸ الی ۳۱ بود به علت افتادگی این قسمت، در نسخه مرعشی معلوم نشد که همان می‌باشد یا خیر؟! در هر حال مشخصات آن بدین شرح است: نستعلیق، قرن ۱۲ هـ، اوراق نسخه جابه‌جا شده، عناوین مشکئی، تصحیح شده، روی برگ اول مهر بیضوی «کتابخانه

کامله یافته و آن‌ها را الحاق به صحیفه نموده و عالم ربانی آقا حسین خوانساری طاب‌ثراه صحیفه کامله را ترجمه نموده این دعاها تا حال ترجمه نشده لهذا این فقیر کثیر التقصیر این دعاها را تصحیح و ترجمه نمود.»

آغاز: «الحمدلله ولی الحمد و مستحقه و الصلوه علی محمد و عترته.»

نسخ خطی: ۱- آستان قدس رضوی، شماره ۱۱۹۸۳، رساله اول مجموعه، نسخ و نستعلیق ریز با مرکب سرخ، حدود سده ۱۲ هـ، مجدول، نسخه مصحح و معلق به حواشی توضیحی فارسی، ۲۴ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۴۳۱-۴۳۳]

۱۶- تعلیقات علی الصحیفه السجادیه (عربی)

ملا محسن بن مرتضی فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق)

تعلیقات مختصری است بر صحیفه سجادیه در توضیح نکات ادبی و لغوی که موافق جمله «تم شرح الدعاء» در سال ۱۰۵۵ ق تالیف شده است. این کتاب را با عناوین دیگری همچون «شرح صحیفه سجادیه» و «حاشیه صحیفه سجادیه» نیز خوانده‌اند اما عنوان پیش گفته در دیباچه مولف ذکر شده است. ر.ک: الذریعه، ج ۶، ص ۱۴۶ و ج ۱۳، ص ۳۵۸؛ کشف الحجب و الاستار، ص ۳۴۱؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، شماره ص ۵۵۴.

آغاز: «الحمدلله الذی کتب فی صحیفه قلوبنا محبه اهل بیت حبیبیه و جعل افئدتنا تهوی الیهم... اما بعد فهذه تعلیقات من العبد المسیء... علی الصحیفه الكامله السجادیه.»

انجام: «من مضلات الفتن ای الفتن المضله، اعادنا الله منها و وفقنا لكل خیر. تم و صارتاریخ تمامه (تم شرح الدعاء) و الحمدلله رب العالمین و الصلاه علی محمد و آله الطاهرین برحمتک یا ارحم الراحمین.»

چاپ‌ها: ۱- تهران، ۱۳۱۷-۱۵ ق، به خط زین‌العابدین محمدقمی، در حاشیه نورالانوار به همراه حاشیه میرداماد بر صحیفه و حدیقه الهلالیه، سنگی، ۲۹۸ ص.

۲- تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تحقیق: موسسه آل‌البتیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث، ۱۴۰۷ ق، اول، ۱۲۶ ص.

نسخه‌ها: ۱- آستان قدس رضوی، شماره ۳۳۸۲، نسخ، ۱۰۵۵ ق، بدون دیباچه می‌باشد، ۴۷ برگ، ۱۶ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۶، ص ۲۲۴]

۲- کتابخانه غرب مدرسه آخوند همدان، شماره ۴۷۲۹، رساله دوم مجموعه، ص ۱۰۹-۱۹۶ شکسته نستعلیق، محمدامین بن عبدالعظیم، یکشنبه دهه یکم ۱۰۶۲ ق [فهرست کتابخانه‌های رشت و همدان، ص ۱۵۳۶ و فهرست مدرسه آخوند همدان، ص ۲۸۴]

۳- مرعشی قم، شماره ۶۳۵۴، نسخ، درحاشیه تصحیح شده و این کار را مصطفی قاری در منزل مولانا محمدباقر خراسانی در

ربیع الاول ۱۰۷۳ ق، عناوین شنگرف، ۱۲۷ برگ، ۱۵ سطر، [فهرست مجلس، ج ۳۸، ص ۶۴۵]
 ۵ - کتابخانه عمومی خدابخش پتنه - هندوستان، شماره ۲۷۰۱، نستعلیق، قرن ۱۳ هـ، دارای حواشی،
 [تعداد نسخه‌های این کتاب به ۴۹ مورد بالغ می‌شود که برای پرهیز از اطاله کلام بیان کلیه موارد را به فرصتی دیگر وا می‌گذاریم]
 [catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in ORIENTAL PUBLIC LIBRARY at BANKIPORE, volume, XXXIV, pages ۶۶-۶۷]
 ۶ - کتابخانه بوهار - هندوستان، شماره ۷۰، نسخ، قرن ۱۲ هـ، عناوین شنگرف، دارای مهری به تاریخ ۱۲۳۹ ق، ۱۹۳ برگ، ۱۷ سطر.

[Catalogue of the Arabic Manuscripts in the BŪHĀR LIBRARY, BY SHAMS-UL-ULAMĀ, M.HIDĀYAT HŪSAIN, CALCUTTA, IMPERIAL LIBRARY, ۱۹۲۳, Vol:II, PP:۷۰-۷۱]

۷ - کتابخانه بوهار - هندوستان، شماره ۷۱، نسخ، عناوین شنگرف، تا دعای ۳۸ را دارد، ۴۷ برگ، ۱۹ سطر [همان ماخذ قبلی، ج ۲، ص ۷۱]
 [ادامه دارد]

پی نوشت‌ها:

۱. شیخ آغازبزرگ در الذریعه، ج ۳، ص ۴۳۵ این تعداد را ۴ ذکر کرده؛ اما در هیچ یک از نسخ کتاب بیش‌تر از ۲ دعا موجود نیست.
۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی آیت‌الله گلپایگانی، رضا استادی، ج ۲، ص ۳۱.
۳. در این مقاله ۱۸ کتاب از تالیفات روغنی ذکر شده است. علاوه بر آن‌ها، از تالیفات او دو کتاب دیگر را نیز می‌شناسیم: الف - سراج المعرفه و منهج الطریقه فی شرح مصباح الشریعه که به خط مولف در مدرسه سپهسالار موجود است. ر. ک: فهرست کتابخانه سپهسالار، ج ۵، ص ۱۰۰. ب - ترجمه خصال که در کتابخانه امام جمعه زنجان نسخه‌ای از آن موجود است. ر. ک: دلیل المخطوطات، ص ۹۷ و فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی قم، ج ۲، ص ۱۷۵.
۴. آغاز ترجمه دعا اول این شرح، با آغاز ترجمه صحیفه روغنی یکسان است.
۵. این مجموعه به کتابخانه آیت‌الله مرعشی در قم منتقل شده است.
۶. در فهرست، این نسخه با عنوان حاشیه فیض کاشانی آمده است ولی انجامی که برای آن ذکر شده، مطابق انجام حاشیه میرداماد می‌باشد. احتمالاً این رساله شامل هر دو رساله بوده است (بانوجه به تعداد صفحات) که مولف فهرست به دقت نتوانسته آن‌ها را تشخیص دهد و به تفکیک معرفی نماید.

ضیاءالدین نوری» مشهود است، ۶۷ برگ، ۲۲ سطر.

آغاز: «و كان من دعائه عليه السلام اذا قتر عليه الرزق. قتر عليه قترا و قتورا من بابی ضرب و قعد و اقتر اقتارا و قتر تقطيرا ضيق عليه فى النفقه و مثله.»

۱۸- حاشیه الصحیفه السجادیه (عربی)

سیدمحمد باقر بن محمد حسینی استرآبادی، میرداماد (م ۱۰۴۱ ق) شرحی است مختصر با عناوین «قوله - قوله» بر صحیفه سجادیه، مشتمل بر بحث‌های لغوی و فلسفی که گاهی نیز در زمینه‌های رجالی و علوم هیئت سخن به درازا می‌کشد. این شرح شامل توضیح و بیان نکات و دقایق کلمات صحیفه سجادیه است و میرداماد آن را بعد از کتاب دیگرش «السبع الشداد» تالیف نموده است.

ر. ک: الذریعه، ج ۶، ص ۱۴۵ و ج ۱۳، ص ۳۴۷؛ طبقات اعلام الشیعه (القرن الحادى عشر)، صص ۶۷-۷۰؛ ریحانه‌الادب، ج ۶، صص ۵۶-۶۲؛ معجم المؤلفین، ج ۹، ص ۹۳؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، خان بابا مشار، ص ۲۸۶؛

چاپ‌ها: ۱- تهران، ۱۳۱۵-۱۳۱۷ ق، به خط زین‌العابدین محمدقمی، در حاشیه نورالانوار به همراه حاشیه فیض کاشانی و حدیقه هلالیه، ۲۹۸ ص، چاپ سنگی.
 ۲- تبریز، ۱۳۱۶ ق، چاپ سنگی.

۳- اصفهان، مهدیه میرداماد، تحقیق: سیدمهدی رجایی، با سعی و اهتمام سیدمحمود میردامادی، ۱۴۰۶ ق، ۴۵۴ صفحه.

آغاز: «الحمدلله الذى جعل لوح الامر و الخلق صحیفه لکتبه و کلماته و رقیما لسوره و آیاته بمداد قضائه و قدره و قلم ابداعه و تکوینه.»

انجام: «و القاصرون من اصحاب العصر عن نظائر هذه الدقائق و الاسرار من الغافلین، فاستقم كما امرت و لاتکن من القاصرین.»
 نسخه‌ها: ۱- مرعشی قم، شماره ۶۴۰۷، نستعلیق، محمدبن حسن همدانی، (۱۰۵۱ ق)، عناوین نوشته نشده است، ۹۳ برگ، ۱۹ سطر [فهرست مرعشی، ج ۱۷، ص ۹]

۲- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۴۷، رساله اول مجموعه، ص ۱-۱۶۶، نسخ، ۱۰۵۲ ق، در بعضی صفحات چندین سطر خالی است که گویا در اصل چنین بوده است، چندین نقش مهر و امضای علامه مجلسی بر مواضع مختلف نسخه دیده می‌شود، سطور مختلف [فهرست مجلس، ج ۴، صص ۲۹-۳۰]

۳- آستان قدس رضوی، شماره ۹۶۳۴، نستعلیق، جمادى‌الآخر ۱۰۶۵ ق [کذا] در استرآباد، نسخه مصحح است، عناوین شنگرف، این نسخه، عموماً از مسوده اصلی استنساخ شده، صفحه اول نسخه افتاده است، ۱۲۵ برگ، ۱۵ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، ص ۱۷۸]

۴- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۴۴۸۸، رساله دوم مجموعه، ص ۵۱-۱۲۷، نستعلیق، جان محمد، دوشنبه ۲۹